
GRACIA ALONSO, FRANCISCO, *La construcción de una identidad nacional. Arqueología, patrimonio y nacionalismo en Cataluña (1850-1939)*, Universitat de Barcelona Edicions, Biblioteca Universitària, Barcelona, 2018, 757 p., bibliografia e índice onomástico, ISBN 978-84-9168-191-5.

Xavier Barral i Altet

DOI: 10.1344/Pyrenae2020.vol51num2.19

Fer la història de les nostres disciplines és una necessitat metodològica que encara no ha entrat consensuadament a les universitats com una matèria autònoma i plena. És, però, indispensable que hi entri. Els historiadors han fet llur propi camí des de fa gairebé mig segle, amb la promoció de les biografies dels mestres, els estudis sectorials i monogràfics sobre llibres i personalitats, tot promovent l'ego-història o història en primera persona; és a dir, considerant que cadascú de nosaltres és objecte d'història no només pels llocs administratius que ocupem o els llibres que escrivim, sinó sobretot per les condicions en què els escrivim, condicions materials i posicions personals. Mentre els historiadors fan de bon grat aquests exercicis, als arqueòlegs i als historiadors de l'art aquestes reflexions introspectives ens costen més.

És una pràctica que va més enllà de l'escriptura eixuta de la història. L'historiador que escriu la història del passat pren posició sempre. Arran de les reflexions sorgides després dels esdeveniments del Maig de 1968, s'acostumava a dir, dins dels desitjos de canviar el món de les nostres petites vides d'estudiants universitaris, que tots aquells universitaris prestigiosos que criticaven les ideologies, és a dir la història de l'art i l'arqueologia elaborades amb posicions polítiques, en realitat també feien política amagada rere un abstencionisme cínic. Es volia demostrar, amb raó, que la història neutra, l'arqueologia sense apriorismes i la història de l'art voluntàriament avorrida no existien en si mateixes. Només posicions polítiques determinades les guiaven.

Tot allò que és normal en altres contextos es continua considerant fora de norma en els nostres ambients universitaris més propers. Dic tot això per emmarcar el volum que avui comento. L'autor, Francesc Gracia Alonso, catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Barcelona, ha dedicat estudis molt importants a la història de l'arqueologia com a disciplina, estudis que en francès s'anomenarien *decapants*, és a dir, que ajuden a treure capes de patina i greix acumulades per les inèrcies del sistema. Alguns llibres han conegut èxits importants i fins i tot reedicions com l'elaborat amb Gloria Munilla sobre *El tesoro del «Vita». La protección y el expolio del patrimonio histórico-arqueológico durante la Guerra Civil*, de 2013, que avui ja coneix la tercera edició. Gracia ha escrit sobre Pere Bosch Gimpera, Lluís Pericot, diversos llibres sobre la protecció i l'espoli arqueològic i patrimonial durant la guerra dita civil de 1936 al 1939 i fins i tot s'ha atrevit a historiar una de les personalitats més polèmiques de la història de l'arqueologia catalana immediatament posterior a 1939, Martín Almagro Basch (1911-1984). Justament, aquest darrer exemple, un llibre de 2012 ple de documentació, *La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic*

Provincial de Barcelona (1939-1962), m'ajuda a precisar això que dic: Almagro, per a alguns representa el franquisme arqueològic d'ocupació, mentre que per a d'altres fou el re-impulsor de l'arqueologia, uns el veuen com el símbol de totes les humiliacions i dels majors excessos del poder, mentre que per a d'altres s'imposa més aviat la personalitat que va fer reviure el Museu Arqueològic, les excavacions d'Empúries i que va fer néixer la revista *Ampurias*.

El llibre que comento és un llibre necessari des de les posicions personals del seu autor, que desplega una erudició abundant i sobretot ha elaborat un treball utilitzant alhora la literatura existent i una llarga investigació inèdita en arxius de caire molt variat. Les referències a documents inèdits procedents d'una quarantena d'arxius d'aquí i de fora aporten les novetats derivades de tota recerca de primera mà. Els documents originals utilitzats són la veritable font primària. Pel que fa a llur interpretació i sobretot a llur integració en un panorama general, els punts de vista dependran de les posicions de cadascú.

Francesc Gracia ens dona un volum de 757 pàgines seriosament publicat per l'editorial de la Universitat de Barcelona, un volum que serà sempre utilitzat en els estudis posteriors per la quantitat d'informació inèdita desplegada. La llàstima que vull objectar és que no s'hagi aconseguit doblar la rigidesa del servei editorial fent-li acceptar la publicació d'un dens apèndix de documents originals transcrits, que l'autor ha individuat i citat en nota. La finalitat del volum és la d'historiar de quina manera la interpretació del passat i la investigació arqueològica han servit, no només aquí sinó a tots els estats europeus, per a definir models polítics contemporanis. Això, aplicat a Catalunya, es defineix de la manera següent, segons l'autor: «En Cataluña, Enric Prat de la Riba construyó su ideario nacionalista empleando las fuentes clásicas para vincular los orígenes del territorio con Grecia, y potenció las intervenciones en Empúries con el objetivo de demostrar factualmente sus tesis. Esta obra analiza el desarrollo de la arqueología en Cataluña desde la segunda mitad del siglo XIX hasta la Guerra Civil, prestando especial atención al discurso ideológico del catalanismo político, que concibió la arqueología como un instrumento para proyectar una determinada visión de la historia, lo que no impidió que el trabajo científico de la Escuela de Barcelona se convirtiera en un referente en el ámbito europeo».

He volgut transcriure aquestes ratlles de la coberta exterior del llibre, perquè les últimes paraules resumeixen perfectament el punt de vista de l'autor, que contraposa (vegeu-ne un resum a les pàgines 682-683) les tesis arqueològiques, històriques i d'història de l'art del catalanisme polític del primer terç del segle XX a la voluntat d'elaborar una arqueologia moderna; és a dir, que l'argumentació central és l'oposició entre Josep Puig i Cadafalch (1867-1956) i Pere Bosch i Gimpera (1891-1974).

El discurs del llibre, insisteixo, molt documentat, transcorre segons un recorregut cronològic en què s'insereixen blocs temàtics: l'arqueologia a Catalunya durant la segona meitat del segle XIX; l'associacionisme arqueològic i el rol del Centre Excursionista de Catalunya en la creació d'una consciència arqueològica nacionalista i popular; la mirada cap a Grècia d'Enric Prat de la Riba, president de la Mancomunitat de Catalunya, i l'estructuració orgànica de les tesis sobre la identitat a través de la Junta de Museus de Barcelona i de

l'Institut d'Estudis Catalans; la utilització de les primeres intervencions a Empúries i el cas concret de les pintures volgudes pel president Prat de la Riba i executades entre 1912 i 1916 per Joaquim Torres-García al Palau de la Generalitat, deixades inacabades per les desavinences amb el successor de Prat, Puig i Cadafalch. A partir d'aquí, l'autor del llibre desplega tots els seus arguments per oposar allò que anomena pensament identitari a allò que considera la veritable recerca arqueològica. Així arriben tres capítols clau en la demostració que són els dedicats a la internacionalització, arran de la creació de l'Escola Espanyola d'Història i Arqueologia de Roma amb l'exposició de Roma de 1911, la creació del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans i l'anàlisi que fa Francesc Gracia de la personalitat de Josep Puig i Cadafalch. El llibre pren aleshores un camí més cronològic per orientar el discurs històric en tres etapes: el canvi de paradigma que representa el període que cobreix la dictadura de Primo de Rivera fins a l'arribada de la Segona República, la investigació arqueològica sota la Generalitat republicana i la recerca feta a Catalunya durant la Guerra Civil.

Seria molt difícil entrar en cada punt argumental d'aquest dens llibre, per bé que m'apassionaria de fer-ho. Empúries hi és sovint un fil conductor. Però al costat dels debats sobre la utilització política i personal de les excavacions d'Empúries, també són molt interessants les observacions de l'autor sobre les divergències profundes entre la Junta de Ampliación de Estudios de Madrid i l'Institut d'Estudis Catalans pel que fa a la creació i la utilització de l'Escola d'Història i Arqueologia de Roma (en aquest, com en d'altres temes, l'autor aporta notables novetats, *cf.* p. 311, nota 154). Però allà on l'autor interpreta més personalment la documentació és en tot el que fa referència a les interioritats i les raons amagades de cada intervenció de Josep Puig i Cadafalch i de Pere Bosch i Gimpera, aspecte que, d'una certa manera, també constitueix un dels fils conductors del llibre.

Es tracta d'una visió des de l'arqueologia antiga que, per tenir un panorama complet, convindria mesurar comparativament amb aquell que es té des dels estudiosos de l'Edat Mitjana. L'autor denuncia, sovint de manera crítica, la voluntat i determinació de Puig i Cadafalch de construir el relat de la nació des del període romànic. Llegim, a la pàgina 427, per exemple: «En primer lugar, Puig i Cadafalch, al igual que Pijoan, era partidario de construir la identidad nacional de Cataluña a partir del arte románico y la Edad Media, y no solo por la posibilidad de vincular una expresión artística con los orígenes de Cataluña a partir de la lengua, sino esencialmente porque desde la presidencia de la SHA del IEC y, de manera rotativa, del propio IEC, controlará la investigación sobre esa época, de manera que se convertirá en la figura de referencia internacional sobre el Medievo catalán, del que era un experto. En cambio, sobre arqueología clásica no disponía de la misma formación, lo que se reflejará en el escaso número de publicaciones y síntesis generales sobre Empúries durante el período en el que gobernó el yacimiento». O, més lluny, a les pàgines 486-487: «Al ralentizar los trabajos en Empúries, Puig i Cadafalch conseguía también que el desarrollo historiográfico del identitarismo nacionalista se centrara en la Cataluña medieval, de cuya arquitectura era el experto indiscutible, un período del que además podía controlar la evolución de su conocimiento y explicación a través de los proyectos

archivísticos y documentales que la SHA propiciaba, contando para ello con el apoyo, entre otros, de Martorell i Trabal, D'Alòs-Moner, Sagarra, Rubió i Lluch y Valls i Taberner».

Jo mateix he denunciat en nombroses publicacions les manipulacions del passat medieval fetes per Puig i Cadafalch amb la finalitat de construir una nació moderna, mediterrània, europea i allunyada d'Espanya, però no he arribat mai a imaginar el quasi maquiavel·lisme que li suposa a Francesc Gracia. Tota la teoria de Puig i Cadafalch sobre el primer art romànic va en la direcció d'estudiar el passat medieval per dibuixar una nació que es pugui situar en els mapes d'Europa de manera autònoma. Però no es pot oblidar que Puig fonamentava la realitat medieval en la continuïtat dels orígens antics de Catalunya, als quals ja el 1909 dedicava el primer volum de la seva monumental obra *L'arquitectura romànica a Catalunya*, volum reeditat, ampliat, el 1934 sota el títol de *L'arquitectura romana a Catalunya*. I en el pròleg d'aquell volum de 1909 ja escrivia: «L'art que anem a estudiar té els seus precedents en el temps de l'art romà, i resumint el que d'ell coneixem hem començat la nostra investigació, seguint després en les escasses restes de l'arquitectura cristiana preromànica...».

No puc amagar que algunes de les crítiques que Francesc Gracia fa a les actuacions institucionals de Puig i Cadafalch, considerades per Gracia principalment com «un medio de transmisión de su actividad científica y personal» (p. 493), com per exemple la participació a congressos internacionals o l'enviament de les publicacions de l'IEC a l'estranger, són per a mi estratègies d'un pla per donar a conèixer què es feia aquí i situar Catalunya al món. Això no treu pes a les justes crítiques que Gracia fa a la personalitat de Puig. En efecte, tots sabem que Puig era un personatge autoritari i poc tolerant amb els seus col·laboradors, dels quals utilitzava la feina sense gaire escrúpols. Vegeu, per exemple, a propòsit de Pijoan, X. Barral i Altet, «Un episodi retrobat de la descoberta de les pintures murals romàniques catalanes» (Estudi introductori a l'edició de J. Pijoan-J. Puig i Cadafalch, *Les pintures murals catalanes, Fascicle v*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001, 77-83) i també a propòsit de Josep Goday i Casals, col·laborador seu a *L'arquitectura*, X. Barral i Altet, «Goday. L'arquitecte i l'art medieval de Catalunya» (a A. Cubeles, M. Cuixart Goday, ed., *Josep Goday Casals. Arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2008, 51-57).

En diversos moments, Francesc Gracia no s'està de projectar el passat cap al present; en algunes qüestions universitàries, per exemple. Quan evoca la dialèctica de Puig amb Bosch Gimpera també Gracia insisteix en les diferències universitàries entre Puig i Bosch abans que la Universitat de Barcelona no nomenés Puig doctor *honoris causa*, el 3 de maig de 1934, a proposta del mateix Bosch Gimpera, que n'era rector des del desembre de 1933. O quan es refereix a la política actual recordant les posicions acadèmiques sobre els models d'interpretació del passat que l'autor porta fins al 1997 (p. 33) quan l'aleshores ministra Esperanza Aguirre va intentar imposar un ensenyament específic de la història a la primera etapa de l'educació secundària. O, encara, i sobretot, quan s'esplaia en el cas concret de la història de la construcció de les quatre columnes de Montjuïc de Puig i Cadafalch, llur destrucció i fins a la reconstrucció recent (p. 422-426). Aquí, l'autor dona pes a la tesi que

s'oposa a veure-hi (almenys únicament) una ofensa deliberada a la catalanitat per part de la dictadura i dona veu a aquella segons la qual la destrucció de les columnes a finals de 1928 responia principalment, o almenys accessòriament, a un problema tècnic conseqüent a la necessitat de millorar la perspectiva de visió del Palau d'Espanya, posteriorment Palau Nacional de Montjuïc.

La lectura d'aquest dens i erudit llibre m'ha interessat molt. Ja ho haureu notat. No sempre estic d'acord amb les posicions de l'autor, però això deriva probablement de la meua mirada de medievalista enfront de la seva d'arqueòleg del món antic (per exemple, a la p. 495). Són debats que indiquen l'interès del contingut d'aquesta obra. Un llibre necessari que també se situa a l'interior d'un debat més general, interdisciplinari, entre la història de l'art i l'arqueologia en l'aspecte historiogràfic (p. 684-686). Són capítols que ajuden a situar cada actor de les nostres disciplines en el moment que li va tocar viure.

Tornant a l'inici d'aquesta ressenya, voldria insistir que també cada un de nosaltres és actor del nostre temps. La veritat absoluta en l'observació i l'estudi del passat no existeix. Com no existeix una mirada unitària sobre les accions dels qui ens han precedit. Francesc Gracia ens recorda en la seva introducció (p. 31) que: «La arqueología en la península ibérica durante la segunda mitad del siglo XIX y las primeras décadas del XX que se analiza en este texto no es la expresión de una ciencia aséptica vinculada y centrada en la generación de conocimiento, sino que constituye uno de los elementos esenciales de la construcción de los movimientos ideológicos que pugnaron por definir el relato histórico en España y Cataluña». Aquesta afirmació de l'autor també val per al seu llibre. Per a ell mateix, per a mi i per a cada un de nosaltres. Perquè la certesa absoluta és impossible, inexistent i vana. En les conclusions dels especialistes dels diversos camps de la història sempre preval la interpretació personal de l'investigador.

DUPLÁ ANSUATEGUI, Antonio, DELL'ELICINE, Eleonora y PÉREZ MOSTAZO, Jonathan (eds.), *Antigüedad clásica y naciones modernas en el Viejo y el Nuevo Mundo*, Ediciones Polifemo, Madrid, 2018, 326 p., figs., ISBN 978-84-16335-47-3.

Francisco Gracia Alonso

DOI: 10.1344/Pyrenae2020.vol51num2.20

El libro recoge la publicación de las ponencias presentadas en el coloquio *Antigüedad clásica y naciones modernas en el Viejo y el Nuevo Mundo* realizado en Vitoria-Gasteiz en noviembre de 2015, una reunión internacional cuyo objetivo era continuar la reflexión que, sobre la utilización política de la historia desde el inicio del siglo XIX, se ha desarrollado de manera reiterada desde principios de la década de los años ochenta. Dicho ámbito de estudio enlaza con la idea misma de las construcciones nacionales con posterioridad a los intentos